

บทความวิจัย

การเมืองและยุทธศาสตร์ของการรวมกลุ่มชาวนา : จาก “นาแปลงใหญ่” สู่วิถีความยืดหยุ่นด้วย “กลุ่มขนาดย่อม”[†]

วีระ หวังสัจจะโชค

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

อีเมล weeraw@nu.ac.th

วันที่รับ: 10 มกราคม 2568

วันที่แก้ไข: 3 มีนาคม 2568

วันที่ตอบรับ: 28 เมษายน 2568

บรรณาธิการ: ธนพันธ์ ไส้ประกอบ
ทรัพย์สิน คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สิทธิ์: สัญญาอนุญาตแบบครีเอทีฟ
คอมมอนส์ - แจกจ่ายได้ ต้องอ้างอิง
ไม่แก้ไขดัดแปลง ไม่ใช่เพื่อการค้า

ลิขสิทธิ์: ©2568 บทความนี้เป็น
ลิขสิทธิ์ของคณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การอ้างอิง: วีระ หวังสัจจะโชค.
2568. “การเมืองและยุทธศาสตร์ของ
การรวมกลุ่มชาวนา: จาก “นาแปลง
ใหญ่” สู่วิถีความยืดหยุ่นด้วย “กลุ่ม
ขนาดย่อม”. วารสารสังคมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 55 (1):
164-185
<https://doi.org/10.61462/cujss.v55i1.4414>

ข้อความที่ปรากฏทั้งหมดในบทความ
เป็นความคิดเห็นของผู้เขียน มิใช่
ความเห็นของหน่วยงานวารสารผู้
จัดพิมพ์

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ศึกษาความยืดหยุ่นปรับตัวของชาวนาต่อบทบาทของรัฐในการส่งเสริมการรวมกลุ่ม ผ่านนโยบายนาแปลงใหญ่และการตั้งศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) ว่า การรวมกลุ่มของชาวนาผ่านนโยบายนาแปลงใหญ่มีการเมืองและยุทธศาสตร์ตอบสนองต่อนโยบายรัฐในมิติของตนเอง ผ่านการแย่งชิงทรัพยากรและงบประมาณของรัฐ โดยดำเนินการวิจัยด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ อย่างการสำรวจเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการจัดเสวนากลุ่ม โดยใช้กรณีศึกษา 5 พื้นที่ในจังหวัดพิษณุโลก ผลการศึกษาพบว่า ชาวนามีความยืดหยุ่นปรับตัวต่อนโยบายรวมกลุ่มของรัฐ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มในมิติที่หลากหลาย และไม่ได้เป็นไปตามเป้าหมายของรัฐ จนอาจกล่าวได้ว่า การรวมกลุ่มของนโยบาย “นาแปลงใหญ่” เกิดผลลัพธ์ที่ไม่ตั้งใจ กลับทำให้เกิดการรวมกลุ่ม “ขนาดย่อม” ของชาวนา เพราะสอดคล้องกับการปรับตัวและผลประโยชน์ของกลุ่มขนาดย่อมที่เห็นชัดเจนมากกว่ากลุ่มขนาดใหญ่ ด้วยการรวมกลุ่มขนาดย่อมสามแนวทาง ประกอบด้วย (1) การรวมกลุ่มขนาดย่อมด้วย “ความจำเป็น” ทางวิถีการผลิต การตลาด และสังคม (2) การรวมกลุ่มด้วยยุทธศาสตร์ในการช่วงชิงทรัพยากรและผลประโยชน์จากภาครัฐ และ (3) การปรับตัวสู่การรวมกลุ่ม เพื่อสร้างฐานทางการเมืองท้องถิ่นและการเคลื่อนไหวทางสังคม

คำสำคัญ: การรวมกลุ่มชาวนา, กลุ่มชาวนา, การเมืองของความยืดหยุ่นปรับตัว, นาแปลงใหญ่, กลุ่มขนาดย่อม

[†] บทความวิจัยฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเศรษฐกิจการเมือง ว่าด้วยการพัฒนาองค์การรวมกลุ่มชาวนาให้เป็นสถาบัน: กรณีศึกษานโยบายศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) จังหวัดพิษณุโลก รหัสสัญญา N32A670047 สนับสนุนโดยสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ

RESEARCH ARTICLE

Politics and Strategies for Organizing Peasant Groups: From “Large-scale Farming” to “Small-scale” Resilience [†]

Weera Wongsatjachock

Assistant Professor Dr., Faculty of Social Sciences, Naresuan University

email: weeraw@nu.ac.th

Received: January 10, 2025

Revised: March 3, 2025

Accepted: April 28, 2025

Editor: Thanapan Laiprakobsup,
Faculty of Political Science,
Chulalongkorn University

License: [Creative Commons](#)
License: [Attribution–](#)
[NonCommercial-NoDerivatives](#);
(CC-BY-NC-ND 4.0)

Copyright: ©2025 Faculty of
Political Science, Chulalongkorn
University

Citation: Weera
Wongsatjachock. 2025. “Politics
and Strategies for Organizing
Peasant Groups: From “Large-
scale Farming” to “Small-
scale” Resilience”.
Chulalongkorn University
Journal of Social Sciences 55
(1): 164-185.
<https://doi.org/10.61462/cujss.v55i1.4114>

All statements in this article
are the opinions of the
authors. It is not the opinion of
the publisher of the journal.

Abstract

The research paper considers peasant resilience through the government’s policies for organizing peasant groups, including the Large-scale Farming Policy and the Agricultural Productivity Efficiency Increasing Learning Center (APEILC). In terms of politics and strategies, peasants have adaptive capacity related to government policies for achieving state resources and subsidies through emerging peasant organizations. The research was conducted using qualitative methods, including documentary research, interviews with key informants, and focus groups selected from five case studies in Phitsanulok Province, Thailand. The finding showed that peasant resilience in different directions deviates from government objectives. It should be clear that the government’s goal for ‘large-scale’ farming of peasant groups has turned into ‘small-scale’ resilience as an unintended consequence. This was because the small-scale group may be more successful than larger groups in furthering their interests and adaptation. The peasant organization then emerged with resilience in three ways: (1) peasant organizations for ‘necessary conditions’ of production, marketing, and social issues, (2) peasant organizations for political strategies to take the government’s resources and budget, and (3) peasant organizations for local political support and movement.

Keywords: *Peasant Organization, Peasant Group, Politics of Resilience, Large-scale Farming, Small-scale Group*

[†] The research is in the project of “Political Economy of Institutionalization for Peasant Organization: A Case Study of Agricultural Productivity Efficiency Increasing Learning Center (APEILC), Phitsanulok Province” (N32A670047) funded by National Research Council of Thailand

บทนำ

นโยบายนาแปลงใหญ่และการตั้งศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) เป็นความพยายามของภาครัฐในการวางเป้าหมายการปรับตัวของชาวนาไทยให้ไปสู่ “การรวมกลุ่ม” โดยมีกลุ่มแปลงใหญ่ที่ตั้งเป็นนิติบุคคลแบบห้างหุ้นส่วนจำกัด (หจก.) และให้มีแปลงใหญ่ตัวอย่างอยู่ใน ศพก. ทำหน้าที่เป็นโรงเรียนสอนการปรับตัวของชาวนา (Ministry of Agriculture and Cooperatives 2016, 2-3) เพื่อเป็นนโยบายใหม่เข้ามาทดแทนการยกเลิกจำนำข้าวหลังการรัฐประหารปี พ.ศ. 2557 และใช้การสนับสนุนชาวนาจากการรวมกลุ่มแทนการแทรกแซงราคาข้าว ทำให้การดำเนินนโยบายดังกล่าวกลายมาเป็นปัจจัยสำคัญในการรักษาความชอบธรรมของระบอบอำนาจนิยม (authoritarian regime) (Weera Wongsatjachock 2021) และถูกนำมาใช้ต่อเนื่องในช่วงของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2562-2567

อย่างไรก็ดี บทความวิจัยฉบับนี้จะโต้แย้งว่า การรวมกลุ่มของชาวนาผ่านนโยบายนาแปลงใหญ่มีการเมืองและยุทธศาสตร์ในความยืดหยุ่นปรับตัว (resilience) ที่ชาวนาตอบสนองต่อนโยบายรัฐในมิติของตัวเอง ผ่านการแย่งชิงทรัพยากรและงบประมาณของรัฐ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มในมิติที่หลากหลาย และไม่ได้เป็นไปตามเป้าหมายของรัฐ จนอาจกล่าวได้ว่า การรวมกลุ่มของนโยบาย “นาแปลงใหญ่” เกิดผลลัพธ์ที่ไม่ตั้งใจ (unintended consequences) กลับทำให้เกิดการรวมกลุ่ม “ขนาดย่อม” ของชาวนา เพราะสอดคล้องกับการปรับตัวและผลประโยชน์ของกลุ่มขนาดย่อมที่เห็นชัดเจนมากกว่ากลุ่มขนาดใหญ่ (Olson 1971; Prasanna 2011)

เมื่อมองผ่านงานศึกษาเกี่ยวกับการรวมกลุ่มชาวนาในไทยพบว่า ยังมีข้อจำกัดอยู่ที่กลุ่มศึกษาทางเศรษฐศาสตร์และการพาณิชย์เพื่อการสร้างความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) (เช่น Nipon Puapongsakorn et al. 2022) และกลุ่มวิจัยเพื่อท้องถิ่นแบบสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural approach) (เช่น Thonglo Khwanthong et al. 2018) หรือหากมองในอดีต งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มของชาวนาในทางเศรษฐกิจการเมือง (political economy) ขึ้นมาสำคัญจะต้องย้อนหลังกลับไปกว่าสองทศวรรษในโครงการวิจัยชุดใหญ่เรื่อง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ของ Chatthip Nartsupha et.al. (2003) ที่รวบรวมนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา เพื่อมาอธิบายการเปลี่ยนโครงสร้าง (transformation) กลุ่มของเกษตรกรชุมชนในชนบทไทย และงานของ Anan Ganjanapan (2001) ที่ศึกษาสังคมชาวนาในเรื่องของการรวมกลุ่มระดับชุมชนในพื้นที่ชนบท เพื่อสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรตนเอง ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและการพัฒนาเมือง

งานวิจัยฉบับนี้จึงขอเติมเต็มความรู้ทางวิชาการในด้านรัฐศาสตร์และอำนาจทางการเมืองผ่านการใช้กรอบการศึกษาการรวมกลุ่มชาวนาผ่านการเมืองของความยืดหยุ่นปรับตัว (politics of resilience) และกติกาจากสถาบันที่ไม่เป็นทางการ (informal institutions) ของการรวมกลุ่มชาวนาขนาดย่อมที่ตอบโต้สถาบันที่เป็นทางการ (formal institutions) ของนโยบายนาแปลงใหญ่

บทความจะอธิบายผลการวิจัยออกเป็นสองส่วน ประกอบด้วย ส่วนแรก สภาพปัญหาของนโยบายนาแปลงใหญ่ที่ทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ไม่ตั้งใจ และส่วนที่สอง การเมืองและยุทธศาสตร์ของ

การรวมกลุ่มชาวนา “ขนาดย่อม” ด้วยทรัพยากรจากนโยบาย “นาแปลงใหญ่” ใน 3 แนวทาง คือ 1) การรวมกลุ่มขนาดย่อมด้วย “ความจำเป็น” ทางวิธีการผลิต การตลาด และสังคม 2) การรวมกลุ่มด้วยยุทธศาสตร์ในการช่วงชิงทรัพยากรและผลประโยชน์จากภาครัฐ และ 3) การรวมกลุ่มเพื่อสร้างฐานทางการเมืองท้องถิ่นและการเคลื่อนไหวทางสังคม

คำถามวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้อยู่ภายใต้คำถามวิจัยว่า การปรับตัวของชาวนาในลักษณะของการรวมกลุ่มจากนโยบายนาแปลงใหญ่ และการตั้งศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) มีลักษณะอย่างไร

ทบทวนวรรณกรรม

ชาวนาศึกษา (peasant studies) ในระดับสากล ได้มีข้อถกเถียงของชาวนาในประเทศที่มีการปฏิบัติและบทบาทของกลุ่มชาวนาต่อการปฏิวัติว่าควรรวมเป็นชนชั้น (class) พรรค (party) หรือสหกรณ์ (cooperative) (Friedmann 2019) จนมาถึงการศึกษารื่อง “ความยืดหยุ่นปรับตัว” (resilience) คือ ความสามารถหรือความรวดเร็วในการฟื้นฟูหรือกลับมาตั้งหลัก (recovery) จากสถานการณ์หรือสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความไม่มั่นคง (disturbance) จะเป็นผลจากเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมือง การปรับตัวดังกล่าวเกิดขึ้นเพื่อรักษาการทำงาน อัตลักษณ์ และโครงสร้างทางสังคมให้อยู่รอดต่อไป ท่ามกลางความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจการเมืองภาคเกษตร (Humbert and Joseph 2019; Karani and Kariuki 2017; Walker et al. 2006; Carpenter et al. 2001) โดยการปรับตัวดังกล่าวจะมีวัฏจักรของการปรับตัว (adaptive cycle) อยู่ 4 ขั้น ดังนี้

- 1.) การเติบโตอย่างรวดเร็ว (rapid growth) และการกดขี่ขูดรีด (exploitation)
- 2.) การรักษาสภาพ (conservation) เพื่อสร้างสมดุล (equilibrium)
- 3.) การล่มสลาย (collapse) หรือการปลดปล่อย (release)
- 4.) การจัดองค์การใหม่ในการปรับตัว (reorganization)

การศึกษาความยืดหยุ่นปรับตัวผ่านการรวมกลุ่มของชาวนาในลักษณะของการจัดตั้งองค์การของชาวนาและเกษตรกร อยู่ภายใต้กรอบของความพยายามที่จะต่อรองกับห่วงโซ่อุปทานภาคเกษตรที่จะพึ่งพิงตัวแสดงภายนอก ทั้งต้นทุนการผลิตและการขายผลผลิตให้น้อยลง และเน้นการควบคุมตนเอง (self-regulation) และออกแบบหน่วยงานของเกษตรกรที่พึ่งพิงตนเอง (sufficient agency) ให้มากยิ่งขึ้น เช่น กระบวนการในการควบคุมการผลิตด้วยชาวนาเอง เพื่อรักษาความหลากหลายของผลผลิตการเกษตร การเข้ามามีส่วนร่วมกับองค์การชาวนาอย่างสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกร รวมถึงการสร้างระบบนิเวศและพื้นที่ปลอดภัยให้กับชาวนาในการจัดการตนเอง (self-organizing ecosystems and spaces) (Friedmann 2006, 461-465)

การรวมกลุ่มของชาวนา ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะขององค์การที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ (informally and formally organized) เป็นรูปแบบในการปรับตัวเพื่อเผชิญหน้ากับตัวแสดงที่มีอำนาจ (powerful agents) ที่มาจากทั้งอำนาจทางเศรษฐกิจระบบกลไกตลาดการผลิตอาหารและการเกษตร และอำนาจทางการเมืองจากหน่วยงานของรัฐและกฎกติกาเชิงสถาบัน

ที่อาจคุกคามต่อคุณภาพชีวิตของชาวนา การรวมกลุ่มเพื่อต่อรองและต่อต้านผู้มีอำนาจดังกล่าว จึงเกิดขึ้นตามตารางที่ 1 ในรูปแบบของการต่อต้านแบบชัดแจ้ง การต่อต้านในชีวิตประจำวัน การต่อต้านต่อชุดนโยบาย และการต่อต้านเพื่อความยุติธรรม

งานศึกษาเกี่ยวกับการรวมกลุ่มชาวนาในอดีตตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ชาวนาไม่สามารถ รวมกลุ่มทำกิจกรรมทางการเมืองทางเกษตรร่วมกันได้ (Banfield 1958) เพราะได้กล่าวว่า สังคมชาวนามี ลักษณะของการให้ความสำคัญของผลประโยชน์ส่วนบุคคลในฐานะตัวแสดงระดับปัจเจกบุคคล มากกว่าการรวมกลุ่มที่มีต้นทุนและผลประโยชน์ของกลุ่มหรือผลประโยชน์สาธารณะที่ไม่ชัดเจน ส่งผลให้ชาวนาเน้นการผลิตและการขายในระดับครัวเรือน และประเมินผลประโยชน์ระยะสั้น หลังจากการขายเท่านั้น ไม่ได้มองผลประโยชน์และความยั่งยืนในระยะยาว ส่งผลให้ชาวนาตกอยู่ในวัฒนธรรมของความยากจน (culture of poverty) แต่งานดังกล่าวได้ถูกโต้แย้งด้วยตรรกะของ ความมีเหตุผลของชาวนาในงานของ Popkin (1979) ที่ว่า การประเมินผลประโยชน์และความ เสี่ยงของชาวนามีพื้นฐานมาจากการเลือกอย่างมีเหตุผล และหลายครั้ง ชาวนาสามารถรวมกลุ่ม กันเพื่อต่อรองทางการเมือง หรือแสดงออกถึงความไม่เห็นด้วยของนโยบายของภาครัฐ การ รวมกลุ่มของชาวนาและเกษตรกรจึงเกิดขึ้นจากความพยายามต่อสู้และต่อรองอำนาจทาง เศรษฐกิจและการเมืองในการยกระดับผลประโยชน์ในชีวิตของตนเอง ซึ่งเมื่อพิจารณาจากตรรกะ การรวมกลุ่มของ Olsen (1971) จะพบว่า การรวมกลุ่มของชาวนาที่มีเหตุผลจะเกิดขึ้นใน ลักษณะของ “กลุ่มเฉพาะขนาดย่อม” เพราะจะช่วยให้เป้าหมายและผลประโยชน์ส่วนบุคคลที่ได้ จากการรวมกลุ่มมีความชัดเจน อันจะนำไปสู่การขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง

โดยงานของ Van den Berg et al. (2021) ได้นำกรณีศึกษาการรวมกลุ่มของชาวนาใน บราซิลภายใต้กรอบเรื่อง “เขตแดนชาวนา” (peasant territories) ในฐานะรูปแบบของการ รวมกลุ่มเกษตรกร เพื่อจัดการกับปัญหาทางการเมืองแบบประชานิยม และระบบเศรษฐกิจแบบ เสรีนิยมใหม่ที่เข้ามาคุกคามคุณภาพชีวิตของชาวนา จนทำให้เกิดการรวมกลุ่มชาวนาเพื่อสร้าง พื้นที่ปลอดภัยทางสังคมสิ่งแวดล้อม (socio-ecological) การเมืองวัฒนธรรม (cultural-political) และกฎกติกาเชิงสถาบันทางการเมือง (politico-institutional) จนนำมาสู่ทางเลือกใน การปลดแอกชาวนาจากกลไกตลาดและรัฐ

ตารางที่ 1 คุณลักษณะของการรวมกลุ่มและการต่อต้านของชาวนา

คุณลักษณะ	ตัวแสดง	การก่อตัว	การต่อต้าน	การรวมกลุ่มเพื่อดำรงอยู่
การต่อต้านแบบชัดแจ้ง (overt resistance)	ชาวนารวมตัวกันตามข้อเรียกร้องของกลุ่มทางสังคม	เกิดขึ้นเองจากเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ และ/หรือ ร่วมกับการจัดตั้งมวลชน	เผชิญหน้ากับผู้มีอำนาจ และมีข้อเรียกร้องให้หยุดทำร้ายชาวนา	รวมกลุ่มเพื่อเผชิญหน้ากับผู้มีอำนาจ เพื่อให้ได้รับการยอมรับ และ/หรือสนับสนุนแนวทางที่แตกต่าง

คุณลักษณะ	ตัวแสดง	การก่อตัว	การต่อต้าน	การรวมกลุ่มเพื่อดำรงอยู่
การต่อต้านในชีวิตประจำวัน (everyday resistance)	การปฏิบัติงานในชีวิตประจำวันของชาวนา	เกิดขึ้นเองจากเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ	ใช้การปฏิบัติงานในชีวิตประจำวันเพื่อสร้างความเสียหายโดยไม่เผชิญหน้ากับผู้มีอำนาจ	รวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการเพื่อรักษาแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวันในแนวทางที่แตกต่าง
การต่อต้านต่อชุดนโยบาย (resistance of the third kind)	การปฏิบัติงานในเรื่องการผลิตและการกระจายผลผลิตของชาวนา	มีการจัดตั้งอย่างอิสระ และมีเป้าหมายทางยุทธศาสตร์ชัดเจน	เคลื่อนไหวเพื่อลดการพึ่งพิงผู้มีอำนาจ/ตลาด ในการปฏิบัติงานในเรื่องการผลิตและการกระจายผลผลิตการเกษตร	รวมกลุ่มเพื่อสร้างการผลิตและการกระจายผลผลิตให้แนวทางที่แตกต่างจากเดิม
การต่อต้านเพื่อความยุติธรรม (rightful resistance)	แนวร่วมพันธมิตรของชาวนาจากกลุ่มพลังทางสังคมต่าง ๆ	มีการจัดองค์การอย่างเป็นทางการ และมีวัตถุประสงค์ชัดเจน	การสร้างพันธมิตรกับผู้ที่มีอำนาจเพื่อต่อรอง หรือเปลี่ยนแปลงกฎกติกา หรือนโยบาย ที่สร้างความเดือดร้อนให้ชาวนา	รวมกลุ่มเพื่อสร้างพันธมิตรกับผู้ที่มีอำนาจในการต่อรอง จนนำไปสู่กฎกติกาหรือนโยบายที่มีแนวทางแตกต่างจากเดิม

ที่มา ปรับปรุงจาก van den Berg et al. 2021, 6

จากตารางที่ 1 จะพบว่า การรวมกลุ่มของชาวนาและเกษตรกรเป็นการปรับตัวของรูปแบบการต่อสู้และการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อรักษาความเป็นธรรมจากระบบตลาดและนโยบายของรัฐ หรืออาจกล่าวได้ว่า ชาวนามีลักษณะเป็น “ปฏิกริยา” (peasant reaction) การปรับตัวจึงเป็นกระบวนการตอบสนองต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นหลังวิกฤตหรือปัญหาบางประการ สอดคล้องกับงานศึกษาร่วมสมัยของ Cunha et al. (2023) ที่มองว่า ชาวนาไม่ได้หายไปไหนในศตวรรษที่ 21 และการรวมกลุ่มของชาวนาเกิดขึ้นได้ ทั้งในรูปแบบการสร้างผลิตภาพอย่างยั่งยืน (sustain productivity) และจัดการกับความไม่เป็นธรรมและการขูดรีดของสังคม (social inequality and exploitation)

อย่างไรก็ดี การรวมกลุ่มในภาคเกษตรกลับถูกละเลยจากงานศึกษาทางรัฐประศาสนศาสตร์ด้านทฤษฎีองค์การและการบริหาร ซึ่งเป็นการละเลยการศึกษาชาวนามากกว่า 2 พันล้านคนที่อยู่ในชนบท ซึ่งการหลงลืมชาวนาดังกล่าวเกิดมาจากกระแสการลดความเป็นชาวนา (depeasantization) และข้อถกเถียงว่าด้วย “เกษตรกรไม่มีอยู่แล้ว” (death of the farmer) (Burrell 2020) ด้วยเหตุนี้ งานศึกษาของ Edelman (2024) กลายมาเป็นงานร่วมสมัยที่กล่าวว่า

ชาวนาไม่ได้หายไปไหน แต่เกิดกระบวนการทางการเมืองในการจัดการกับภาคเกษตรด้วยการลดจำนวนชาวนาในบางครั้ง (depeasantization) และกลับมาสนใจให้คนกลับมาเป็นชาวนาใหม่ในบางครั้ง (repeasantization) ส่งผลให้การเคลื่อนไหวและการจัดองค์การรวมกลุ่มชาวนาต้องดำเนินการควบคู่กันทั้งในระดับประเทศ และพัฒนาเป็นเครือข่ายองค์การข้ามชาติเพื่อตอบโต้กับโลกาภิวัตน์เสรีนิยมใหม่ (neoliberal globalization) ที่ผูกเอาห่วงโซ่มูลค่าสินค้าเกษตรไปสู่ระดับสากล

ดังนั้น การพิจารณาเรื่องการรวมกลุ่มของชาวนาให้เป็นสถาบันในฐานะรูปแบบหนึ่งของการปรับตัวของชาวนาในด้านการผลิต การตลาด และตอบสนองต่อนโยบายของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งกลุ่มใหม่ทั้งหมด หรือต่อยอดจากกลุ่มเดิมอย่างกลุ่มอาชีพ วิสาหกิจชุมชน สหกรณ์ หรือขบวนการเคลื่อนไหวของชาวนา โดยการรวมกลุ่มดังกล่าวต้องพิจารณาถึงความเป็นเจ้าของของสมาชิกในกลุ่ม การมีเป้าหมาย ยุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนให้บรรลุวัตถุประสงค์ รวมถึงการให้สิทธิประโยชน์และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในกลุ่ม จนสามารถสร้างเป็นบรรทัดฐานทั้งในลักษณะของกติกาที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการให้กับกลุ่มชาวนาได้

วิธีการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้มีพื้นฐานในการศึกษาอยู่ในลักษณะของเศรษฐกิจการเมืองเปรียบเทียบ (Comparative Political Economy : CPE) เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างระบอบการปกครองกับกระบวนการรวมกลุ่มของชาวนา ผ่านวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research methods) ด้วยการการสำรวจเอกสาร (documentary research) การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ด้วยคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured questions) โดยอาศัยแนวการสัมภาษณ์ (interview guide) เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์ โดยกำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์ (key-informants) เกี่ยวกับศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) โดยทำการสัมภาษณ์ตัวแสดงสำคัญ 25 คน (Guest et al. 2006) ด้วยการสุ่มแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) และได้กำหนดรหัสและคุณลักษณะของผู้มีส่วนร่วมให้ข้อมูล เพื่อใช้ในการอ้างอิงในงานวิจัยฉบับนี้ในตารางที่ 2

สำหรับการเลือกกรณีศึกษา งานวิจัยชิ้นนี้มองกรณีศึกษาเป็นวิธีวิจัย (case study as research method) โดยไม่ได้เพียงมุ่งหวังที่จะอธิบายแต่กรณีศึกษาเท่านั้น แต่ผลการศึกษาจะสามารถนำไปอธิบายความสัมพันธ์ในระดับภาพรวมระหว่างรัฐและสังคมได้ (Yin 2009, 4-17) ด้วยเหตุนี้ทำให้กรณีศึกษาศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) ทั้ง 5 แห่งในจังหวัดพิษณุโลก ในฐานะพื้นที่ทำการเกษตรสำคัญในภาคเหนือตอนล่างที่มีการรวมกลุ่มมากถึง 152 แปลง พื้นที่รวม 175,390 ไร่ มากที่สุดในกลุ่ม 9 จังหวัดภาคเหนือตอนล่าง (Department of Agricultural Extension 2024) ในงานวิจัยได้เลือกจากพื้นที่ที่มีแปลงใหญ่ข้าว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และมันสำปะหลังเป็นหลัก โดยจะมีวิธีการเก็บข้อมูลจากการทำกลุ่มเสวนาเฉพาะ (focus group) การระดมความเห็น (brainstorming) และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มเกษตรกรจะเน้นการศึกษาผ่านกลุ่มที่มีการทำงานร่วมกันทั้งในลักษณะเกษตรกรรมแปลงใหญ่ ศพก. หลัก และ ศพก. เครือข่าย โดยกำหนดรหัสเสวนากลุ่มตามตารางที่ 3

ตารางที่ 2 คุณสมบัติและกำหนดรหัสคุณลักษณะของผู้มีส่วนร่วมให้ข้อมูลสำคัญ

รหัส คุณลักษณะ	คุณสมบัติ	จำนวน (คน)	รหัสอ้างอิงสำหรับ การสัมภาษณ์
A	ผู้กำหนดนโยบายในฝ่ายการเมือง (ข้าราชการการเมือง)	2	A1-2
B	ผู้นำนโยบายไปปฏิบัติในส่วนกลาง (ข้าราชการประจำ ส่วนกลาง)	3	B1-3
C	ผู้นำนโยบายไปปฏิบัติในระดับพื้นที่ (ข้าราชการประจำ ส่วนภูมิภาค)	4	C1-4
D	ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร หรือประธานกลุ่ม เกษตรกร	13	D1-13
E	นักวิชาการและนักประชาสัมพันธ์ เกษตรกรรม	3	E1-3

ที่มา ผู้เขียน

ตารางที่ 3 การกำหนดรหัสและคุณลักษณะของกลุ่มเสวนาเฉพาะ และระดมความเห็นกลุ่มชาวนา

รหัส	กลุ่มเสวนาและวันที่ดำเนินการจัดเสวนา	จำนวนกลุ่ม	รหัสกลุ่มอ้างอิง
GA	กลุ่มเสวนาจัดขึ้นในอำเภอเมือง - กลุ่ม 1 วันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2567 - กลุ่มที่ 2 วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2567	2	GA 1-2
GB	กลุ่มเสวนาจัดขึ้นในอำเภอบางระกำ - กลุ่มที่ 1 วันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2567 - กลุ่มที่ 2 วันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2567 - กลุ่มที่ 3 วันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2567	3	GB 1-3
GC	กลุ่มเสวนาจัดขึ้นในอำเภอบางกระทุ่ม - กลุ่มที่ 1 วันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2567 - กลุ่มที่ 2 วันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2567	2	GC 1-2
GD	กลุ่มเสวนาจัดขึ้นในอำเภอพรหมพิราม - กลุ่มที่ 1 วันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2567 - กลุ่มที่ 2 วันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2567 - กลุ่มที่ 3 วันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2567	3	GD 1-3
GE	กลุ่มเสวนาจัดขึ้นในอำเภอนิคมบ่งช้าง - กลุ่มที่ 1 วันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2567 - กลุ่มที่ 2 วันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2567 - กลุ่มที่ 3 วันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2567	3	GE 1-3

ที่มา ผู้เขียน

ข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและสนทนากลุ่ม ซึ่งเป็นข้อมูลจากวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research method) ได้มีกระบวนการในการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการใช้กรณีศึกษา (case study as method) 5 พื้นที่ในจังหวัดพิษณุโลก และการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) จากข้อมูลที่ได้รับการเก็บรวบรวม โดยการวิเคราะห์ผ่านการกำหนดรหัสคำสำคัญ (coding) และวิเคราะห์สาระสำคัญ (thematic analysis) เพื่อหาแบบแผนในการอธิบายปรากฏการณ์ (Creswell 2007, 149; Halperin and Heath 2012, 327) ของการรวมกลุ่มชาวนา และการวางยุทธศาสตร์เพื่อตอบโต้นโยบายนาแปลงใหญ่

ทั้งนี้ การตรวจสอบข้อมูลในด้านของการตรวจสอบความเที่ยงของคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึกและสนทนากลุ่ม จากการขอความเห็นจากผู้เชี่ยวชาญ และได้มีการตรวจสอบความเชื่อมั่นในการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้เข้าร่วมให้ข้อมูลท่านแรกเป็นการทดลองใช้เครื่องมือ (pilot test) 1 พื้นที่ และหลังจากการสัมภาษณ์ทุกครั้งจะมีการทบทวนข้อมูลจากการสัมภาษณ์ (reflection) เพื่อให้เครื่องมือการวิจัยเก็บข้อมูลให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยในการเก็บข้อมูลจากกรณีศึกษา การสัมภาษณ์ และทฤษฎี ด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้า (triangulation) เพื่อให้ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมามีความเที่ยงและตรงต่อคำอธิบายและการตอบโจทยงานวิจัย

จริยธรรมการวิจัย (ethical consideration)

โครงการวิจัยฉบับนี้ได้รับการรับรองการดำเนินการตามแนวทางหลักจริยธรรมการวิจัยในคน ที่มีมาตรฐานสากล จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยนเรศวร หมายเลข COA No. 098/2024 และ IRB No. P2-0102/2567

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

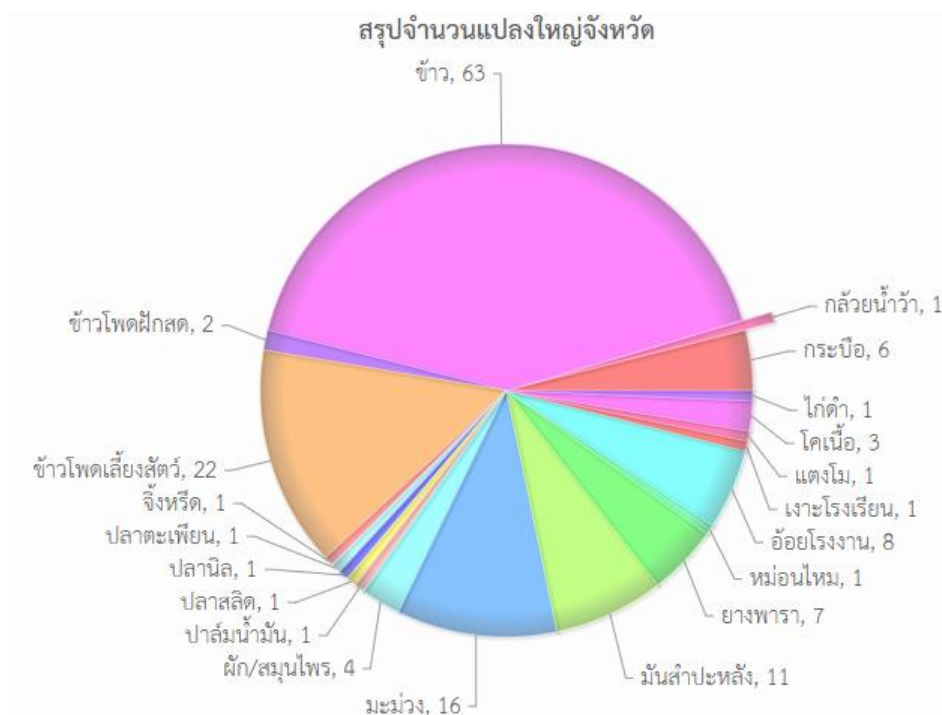
1. สภาพปัญหาของนโยบายนาแปลงใหญ่ที่ทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ไม่ตั้งใจ

การรวมกลุ่มผ่านนโยบายนาแปลงใหญ่มีเป้าหมาย 2 ประการ คือ (1) เพื่อสนับสนุนให้เกษตรกรมีการรวมกลุ่มและบริหารจัดการร่วมกัน เพื่อให้เกิดการรวมกันผลิตและรวมกันจำหน่าย โดยมีตลาดรองรับที่แน่นอน และ (2) เพื่อให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุนการผลิตและมีผลผลิตต่อหน่วยเพิ่มขึ้น รวมทั้งผลผลิตมีคุณภาพได้มาตรฐาน ภายใต้การบูรณาการของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน (Ministry of Agriculture and Cooperatives 2016) เพื่อการสนับสนุนให้ชาวนามีการรวมกลุ่มและบริหารจัดการร่วมกัน มีตลาดรองรับที่แน่นอน เกษตรกรสามารถลดต้นทุนและผลผลิตต่อหน่วยที่เพิ่มขึ้น และการมีกลุ่มขนาดใหญ่จะช่วยสร้างอำนาจต่อรองทางการตลาดในการลดต้นทุนทางการผลิตและการต่อรองราคาการขายผลผลิต (Adis Israngkura et al. 2023) โดยรัฐได้เปลี่ยนเป้าหมายจากการให้ความช่วยเหลือราย “ปัจเจกบุคคล” แบบจำนำข้าวหรือประกันราคาในอดีต มาสู่การให้งบประมาณผ่าน “การรวมกลุ่ม” เท่านั้น (ผู้ให้ข้อมูล B3, สัมภาษณ์, 3 สิงหาคม 2567)

นอกจากนี้ การรวมกลุ่มด้วยนาแปลงใหญ่ได้มีการสร้าง “พี่เลี้ยง” ในลักษณะของศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร (ศพก.) เป็นกลไกที่ถูกสร้างขึ้นมาจากภาครัฐให้เป็นศูนย์กลางของการรวมกลุ่มชาวนา-เกษตรกร โดยให้ ศพก. เป็นเสมือนศูนย์การเรียนรู้ การออกแบบหลักสูตรโรงเรียนชาวนา การพัฒนาเทคโนโลยี และการสร้างแปลงตัวอย่าง เพื่อ

ยกระดับชาวนา-เกษตรกรให้กลายมาเป็นผู้ประกอบการนา (farm entrepreneur) และสร้างความยั่งยืนให้กับการรวมกลุ่มของชาวนา โดยให้ ศพก. เป็นศูนย์กลางในการพัฒนาองค์ความรู้ และถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิต การบริหารจัดการองค์การ และการตลาดให้กับชาวนา รวมถึงเป็นหน่วยงานสนับสนุนการรวมกลุ่มของชาวนาผ่านการเป็นกลไกบูรณาการส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรทั้งหมด ให้องค์ความรู้มารวมอยู่ในจุดเดียว เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาการเกษตรในพื้นที่

บทบาทของ ศพก. เกิดขึ้นมาเพื่อรองรับการปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มแบบแปลงใหญ่ เนื่องจากชาวนามีความไม่ไว้วางใจ และไม่เห็นตัวอย่างของความสำเร็จจากการส่งเสริมระบบเกษตรกรรมแปลงใหญ่ การดำเนินนโยบายนาแปลงใหญ่ในช่วงแรกของรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา จึงมีลักษณะของการปรับเอาวิสาหกิจชุมชนและกลุ่มอาชีพที่ประสบความสำเร็จมาพัฒนาเป็นแปลงใหญ่ ตามเป้าหมายที่กำหนดในแต่ละอำเภอต้องมี 1 แปลงใหญ่ สำหรับการเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของนโยบาย เพื่อให้รัฐบาลมีความชอบธรรมหลังยกเลิกนโยบายช่วยเหลือราคา ซึ่งเป็นปัจจัยท้าย (output) มาสู่นโยบายช่วยเหลือปัจจัยต้น (input) อย่างเรื่องการสนับสนุนปัจจัยการผลิต เมล็ดพันธุ์ และการเปลี่ยนวิถีการผลิตไปอยู่ในลักษณะของการรวมกลุ่ม (Weera Wongsatjachock 2021) โดย ศพก. จะมีการแยกการดำเนินการออกมาเป็น “ศูนย์หลัก” และ “ศูนย์เครือข่าย” โดยศูนย์หลักจะมีอำเภอละ 1 ศูนย์เป็นอย่างน้อย ทำหน้าที่ในสี่ด้านสำคัญ คือ การสร้างแปลงตัวอย่างเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การสร้างหลักสูตรสำหรับการเรียนรู้ มีฐานการเรียนรู้สำหรับการดูงาน และมีตัวบุคคลเป็นเกษตรกรต้นแบบ

รูปที่ 1 จำนวนนาแปลงใหญ่ในปี พ.ศ. 2567 จังหวัดพิษณุโลก
ที่มา ฐานข้อมูลโครงการระบบส่งเสริมเกษตรแบบแปลงใหญ่ จังหวัดพิษณุโลก
(Department of Agricultural Extension 2024)

หากมองในภาพรวมของการรวมกลุ่ม ข้อมูลในปี พ.ศ. 2567 นโยบายนาแปลงใหญ่ได้ตั้งกลุ่มนิติบุคคลสำหรับรวมกลุ่มชาวนาทั้งประเทศจำนวน 10,697 แปลง (ชาวนาและเกษตรกรรวม 590,072 ราย) รวม 7.49 ล้านไร่ หากนับเฉพาะข้าวมีจำนวน 4,191 แปลง (ชาวนา 282,663 ราย) รวม 3.92 ล้านไร่ ในขณะที่ ศพก. ศูนย์หลักมีจำนวนอำเภอละ 1 ศูนย์ รวม 882 ศูนย์ และศูนย์เครือข่ายมีทั้งหมด 14,490 ศูนย์ (Agricultural Productivity Efficiency Increasing Learning Center 2024) ตามแผนภาพที่ 1 พบว่า การรวมกลุ่มชาวนาปลูกข้าวในพิษณุโลกมีมากถึง 63 กลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 41.45 ของกลุ่มแปลงใหญ่ทั้งหมด ตามมาด้วยแปลงใหญ่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ 22 กลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 14.47 และแปลงใหญ่มะม่วง 16 กลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 10.53

หากสถานการณ์การรวมกลุ่มเป็นดังตัวเลขข้างต้นจริง จะพบว่า ชาวนาไทยปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มได้อย่างเข้มแข็งและยั่งยืนมาก แต่ความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะ “กลุ่มที่ทำงานจริงไม่ถึงร้อยละ 60 ส่วนกลุ่มที่เหลือไม่ได้ทำต่อเนื่องแล้ว และกลุ่มที่เข้มแข็งจริง ๆ หากได้อำเภอละ 1 กลุ่มก็ถือว่าดีมากแล้ว” (ผู้ให้ข้อมูล C1, สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2567) สะท้อนผ่านตารางที่ 3 ที่แม้จำนวนกลุ่มชาวนาตามตัวเลขอย่างเป็นทางการจะมีจำนวนมาก แต่กลุ่มที่ตั้งแล้วมีความยั่งยืนและดำเนินการอยู่ในปัจจุบันมีจำนวนน้อยกว่าอย่างเห็นได้ชัด หลายกลุ่มตั้งแล้วล้มเลิกไป ไม่ได้ทำต่อ หรือไม่สามารถส่งเอกสารรายงานได้ทัน ทำให้ตัวเลขการรวมกลุ่มของภาครัฐกับการรวมกลุ่มจริงอาจไม่สอดคล้องกัน

ตารางที่ 3 จำนวนนาแปลงใหญ่ (พ.ศ. 2559-2565) และ ศพก. (พ.ศ. 2567) ในจังหวัดพิษณุโลก
แยกตาม 5 พื้นที่กรณีศึกษา

อำเภอ	ประเภท	จำนวน (กลุ่ม)	จำนวนกลุ่มที่มีความยั่งยืนและ ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ¹
เมือง	นาแปลงใหญ่	15	5
	ศพก.	13	
บางระกำ	นาแปลงใหญ่	7	6
	ศพก.	21	
บางกระทุ่ม	นาแปลงใหญ่	12	6
	ศพก.	19	
พรหมพิราม	นาแปลงใหญ่	31	8
	ศพก.	22	
เนินมะปราง	นาแปลงใหญ่	18	5
	ศพก.	18	

ที่มา: ฐานข้อมูลโครงการระบบส่งเสริมเกษตรแบบแปลงใหญ่ จังหวัดพิษณุโลก
และ Agricultural Productivity Efficiency Increasing Learning Center (2024, 117-123)

¹ จากข้อมูลการประสานงานของผู้วิจัยและการให้ข้อมูลของเกษตรกรอำเภอใน 5 พื้นที่

จากสภาพปัญหาดังกล่าว นำมาสู่ผลลัพธ์ที่ไม่ตั้งใจ (unintended consequences) ของนโยบายนาแปลงใหญ่ที่กลับไม่สามารถทำให้เกิดแปลงใหญ่ตามเป้าหมายที่ตั้งใจไว้ แต่กลับนำไปสู่การรวมกลุ่มของชาวนาขนาดย่อมแทน โดยปัญหาสามารถจำแนกได้ 5 กรณี ดังต่อไปนี้

ปัญหาแรก ปัญหาการ “จัดตั้ง” กลุ่มชาวนาโดยภาครัฐ ที่มีเป้าหมายหา “ยอดตัวเลข” สำหรับการตอบสนองนโยบายว่ามีความสำเร็จในการส่งเสริมการรวมกลุ่ม แต่ในความเป็นจริงพบว่า การรวมกลุ่มที่มีการจัดตั้ง (organize) ผ่านความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับรัฐและระบบราชการ ไม่ใช่กลุ่มชาวนาที่เกิดขึ้นเอง (organic) แต่การจัดตั้งดังกล่าวอยู่บนความฝันที่จะให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อทำเกษตรกรรมขนาดใหญ่ (large-scale farming) ขนาดที่มีสมาชิกประมาณ 200 คนขึ้นไป และพื้นที่รวมมากกว่า 1,000-2,000 ไร่ (ผู้ให้ข้อมูล B1, สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2567) แต่ในความเป็นจริงกลับเกิดการยืดหยุ่นปรับตัวให้เป็นกลุ่มขนาดเล็ก (small-scale resilience) ในขั้นต่ำสุดเท่าที่อยู่ในเงื่อนไขของนโยบาย คือ สมาชิก 30 คน และพื้นที่ 100 ไร่ เท่านั้น

ปัญหาที่สอง เป็นปัญหาความไม่สมดุลของงบประมาณของการรวมกลุ่ม ที่เน้นไปที่นาแปลงใหญ่ที่ให้งบเป็นนิติบุคคล และจะได้งบประมาณจากรัฐเป็นครุภัณฑ์กว่า 3 ล้านบาท มากกว่า ศพก. ที่ได้งบประมาณต่อศูนย์หลักพันเท่านั้น การเป็นศูนย์สำหรับแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ทำให้การตั้งโครงสร้างไม่สามารถมีงบประมาณจำนวนมากได้ แตกต่างจากนโยบายนาแปลงใหญ่ที่มีงบประมาณจำนวนมาก ส่งผลให้การเข้าร่วมของชาวนา-เกษตรกรในศูนย์ ศพก. มีจำนวนไม่มากนัก เพราะไม่มีเหตุผลในการเข้าร่วมงานในโครงการที่ไม่ได้รับความช่วยเหลืออะไรที่จับต้องได้ในขณะเดียวกัน ฝ่ายราชการก็ใช้ ศพก. เป็นเพียง “พื้นที่แปะป้าย” ว่าได้ดำเนินการตั้งศูนย์แล้วเท่านั้น ไม่ได้ติดตามต่อว่าศูนย์ดังกล่าวนำไปสู่การรวมกลุ่มได้จริงหรือไม่ (ผู้ให้ข้อมูล E1, สัมภาษณ์, 13 กรกฎาคม 2567) สอดรับกับความไม่ให้ความเห็นของชาวนาที่มองว่า ศพก. มีงบประมาณให้เพียงหลักพัน ไม่สามารถทำอะไรได้ แตกต่างจากนาแปลงใหญ่ที่มีงบประมาณ 3 ล้านบาทต่อแปลงใหญ่ ทำให้เหตุผลในการเข้าร่วมและความตื่นตัวแตกต่างกัน (กลุ่ม GD 2, กลุ่มระดมความเห็น, 4 พฤษภาคม 2567)

ปัญหาที่สาม การส่งเสริมการรวมกลุ่มเป็นการใช้งบประมาณจำนวนมากที่ “ละลายแม่น้ำ” งบประมาณของนาแปลงใหญ่ตามคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2565 ให้ผ่านนิติบุคคลจำนวน 3 ล้านบาทนั้น ส่วนใหญ่ใช้กับสนับสนุนไปกับการซื้อครุภัณฑ์ เช่น โดรน รถแทรกเตอร์ รถเกี่ยว เทรลเลอร์ลาก เครื่องสีข้าวชุมชน เครื่องซัง เครื่องหว่าน เครื่องอัดฟาง เครื่องผสมปุ๋ย สร้างโรงเรือน อาคารแปรรูป ฯลฯ โดยแทบทุกกลุ่มในกรณีศึกษาของงานวิจัยกล่าวสอดคล้องกันว่า เป็นการซื้อไว้มาก่อน กลุ่มอื่นซื้อ เราก็ต้องซื้อบ้าง (กลุ่ม GD 3, กลุ่มระดมความเห็น, 8 พฤษภาคม 2567) แม้ว่าการซื้อจะใช้เวลาในการเลือกครุภัณฑ์ไม่มากนัก บางกลุ่มบอกว่าราชการต้องการยอดภายใน 3-5 วัน ส่งผลให้ชาวนาต้องให้ร้านค้าและแค็ตตาล็อกที่หน่วยราชการแนะนำมาเท่านั้น เพราะกลัวดำเนินเอกสารไม่ทัน (กลุ่ม GB 3, กลุ่มระดมความเห็น, 7 กันยายน 2567) และดีลเลอร์ร้านค้าบางกลุ่มมาเปิดโต๊ะแนะนำสินค้าในวันประชุมแปลงใหญ่ (กลุ่ม GB 2, กลุ่มระดมความเห็น, 12 มิถุนายน 2567) ปัญหาการรีบซื้อครุภัณฑ์นี้ทำให้เกิดการซื้อของมาแล้วไม่ได้นำมาใช้งานจริงจำนวนมาก เช่น โดรนพ่นยา (7 กลุ่มกรณีศึกษาใช้งานไม่ได้จริง) และเครื่องอัดฟาง (3 กลุ่มกรณีศึกษาใช้งานไม่ได้จริง) เป็นต้น

ปัญหาที่สี่ การรวมกลุ่มไม่สามารถนำไปสู่การต่อรองในตลาดและการรวมกลุ่มเพื่อขายได้ เพราะเป้าหมายในการลดต้นทุนปัจจัยการผลิตมาจากส่วนของการขอรับเมล็ดพันธุ์ที่แจกจากหน่วยงานของรัฐที่ให้ผ่านกลุ่มชาวนาเท่านั้น การรวมกลุ่มเพื่อซื้อผลผลิตยังเห็นได้ไม่มากนัก ส่วนเรื่องการรวมกลุ่มเพื่อขายหรือต่อรองกับกลไกตลาด แทบไม่ประสบความสำเร็จ เพราะการขายมีเรื่องของผลประโยชน์ตอบแทนเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นประเด็นหลักในการทำลายความเข้มแข็งของกลุ่มชาวนา (ผู้ให้ข้อมูล E1, สัมภาษณ์, 13 กรกฎาคม 2567) ทำให้เป้าหมายของ ศพก. สามารถทำได้เพียงส่งเสริมการรวมกลุ่มและการผลิตเท่านั้น แต่ในด้านการตลาดยังไม่สามารถสร้างกลุ่มที่ต่อรองราคาได้

ปัญหาที่ห้า ปัญหาการทำงานแยกส่วนกันของส่วนราชการระดับกลุ่ม หรือในทางรัฐศาสตร์เรียกว่า ปัญหา “กรมอิปไตย” (departmentalism) เพราะเมื่อฝ่ายการเมืองต้องการตัวเลขในการรวมกลุ่มชาวนาให้สำเร็จ ส่งผลให้ทุกส่วนราชการต้องเร่ง “รวมกลุ่ม” ชาวนา โดยแต่ละส่วนราชการทำงานแยกกัน บางหน่วยไม่ประสานงาน แทบไม่รู้ว่ามีการตั้งกลุ่มมาแล้วจากอีกส่วนราชการอื่น เช่น ในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์มีกรมส่งเสริมการเกษตรรวมกลุ่มแปลงใหญ่และศพก. กรมการข้าวมีศูนย์ข้าว/พันธุ์ข้าวชุมชนและโรงเรียนชาวนา กรมพัฒนาที่ดินมีศูนย์พัฒนาดินและปุ๋ย เป็นต้น ยังไม่นับกระทรวงอื่นอย่างกระทรวงมหาดไทย (โคกหนองนาโมเดล ของสำนักปลัดและกรมพัฒนาชุมชน) และกระทรวงพาณิชย์ (กรมพัฒนาธุรกิจการค้า) ที่ต่างมีกลุ่มเกษตรของตนเองเหมือนกัน จนสร้างความหนักใจให้กับเจ้าหน้าที่รัฐของกรมส่งเสริมการเกษตรที่ควรเป็นหน่วยงานหลักในการรื้อยัดกลุ่มชาวนาทั้งหมด แต่กลับไม่มีข้อมูลของกรมหรือกระทรวงอื่น ๆ (ผู้ให้ข้อมูล C2, สัมภาษณ์, 9 พฤษภาคม 2567) บางกลุ่มเห็นว่า การที่ราชการมาส่งเสริมการรวมกลุ่มเป็นเพียง “หลวงเอาป้ายมาให้แปะตามศาลาประชาคม” (กลุ่ม GC 2, กลุ่มระดมความเห็น, 9 พฤษภาคม 2567) และชาวนาปรับตัวและรู้ว่าหน่วยงานรัฐต้องการอะไร จึงเกิดการรวมกลุ่มชาวนาแบบ “กลุ่มเดียวกันแต่หลายชื่อ สวมหมวกหลายใบ เอาจบหลายหน่วยงาน” (กลุ่ม GC 1, กลุ่มระดมความเห็น, 9 พฤษภาคม 2567)

จากทั้งห้าปัญหาของการรวมกลุ่มจากนโยบายของรัฐข้างต้น ส่งผลให้เกิดยุทธศาสตร์ในการปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มของชาวนาขนาดย่อม เพื่อมาตอบสนองหรือตอบโต้หรือช่วงชิงทรัพยากรต่อนโยบายของรัฐ ดังจะกล่าวในส่วนถัดไป

2. การเมืองและยุทธศาสตร์ของการรวมกลุ่มชาวนา “ขนาดย่อม” ด้วยทรัพยากรจากนโยบาย “นาแปลงใหญ่”

ภายใต้ปัญหาและข้อจำกัดของการส่งเสริมการรวมกลุ่มของภาครัฐ ชาวนาได้เรียนรู้และยืดหยุ่นปรับตัวผ่านการต่อสู้และต่อรองทางการเมือง บนเงื่อนไขของบริบททางนโยบายหลังการยึดอำนาจปี พ.ศ. 2557 ที่จะไม่เน้นการแจกเงินรายบุคคล แต่จะเน้นการสนับสนุนผ่าน “กลุ่ม” มากขึ้น ชาวนาจึงได้ตอบสนองต่อนโยบายดังกล่าวด้วยยุทธศาสตร์การรวมกลุ่มเป็นกลุ่มขนาดย่อม เพื่อบรรลุผลประโยชน์ของกลุ่มชาวนาที่ชัดเจน

โดยข้อถกเถียงสำคัญจะอยู่ที่นโยบายนาแปลงใหญ่ไม่สามารถนำไปสู่เป้าหมายของ “แปลงใหญ่” ได้จริง เนื่องจากตรรกะของการกระทำร่วมกัน (logic of collective action) อยู่บนเงื่อนไขผลประโยชน์ที่ชาวนาแต่ละคนจะได้รับและตัดสินใจมากรวมกลุ่ม ซึ่งผลประโยชน์ดังกล่าว

เห็นได้ชัดจากกลุ่มขนาดเล็กมากกว่ากลุ่มขนาดใหญ่ (Olson 1971) และการปรับตัวดังกล่าวทำให้ชาวนามีอิสระให้เชิงเปรียบเทียบ (relative autonomy) กับระบบทุนนิยม เพราะกระบวนการทำงานอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมในการรวมกลุ่ม แม้ว่าจะต้องอยู่ภายใต้และมีปฏิสัมพันธ์กับทุนนิยมก็ตาม แต่การรวมกลุ่มโดยสภาพแล้ว มีลักษณะของการต่อต้านเศรษฐกิจทุนนิยมอยู่ (Van der Ploeg 2018) ซึ่งการปรับตัวสู่การรวมกลุ่มขนาดย่อมของชาวนาด้วยยุทธศาสตร์ตอบโต้นโยบายของรัฐนี้สามารถเรียกรวมกันได้ว่าเป็น “การเมืองของความยืดหยุ่นปรับตัวของชาวนา” (Santiago-Vera et al. 2021) พบได้ในการปรับตัว 3 แนวทาง ดังต่อไปนี้

2.1 การปรับตัวสู่การรวมกลุ่มขนาดย่อมด้วย “ความจำเป็น” ทางวิถีการผลิต การตลาด และสังคม

ยุทธศาสตร์ในการปรับตัวสู่การรวมกลุ่มชาวนาขนาดย่อมในแนวทางแรก เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลังการยกเลิกนโยบายจำนำข้าว การเกิดขึ้นของนโยบายประชารัฐสมัยรัฐบาลประยุทธ์ และสภาวะทางเศรษฐกิจที่ภาคเกษตรเผชิญปัญหาอย่างต่อเนื่องในช่วงวิกฤตโควิด-19 ที่มีคนกลับมาสู่ภาคเกษตรมากขึ้น เมื่อมีนโยบายอย่างนาแปลงใหญ่และตั้งศูนย์ศพก. จึงตอบสนองความจำเป็นทางการผลิตของชาวนาได้ และนำไปสู่การปรับตัวในลักษณะของการรวมกลุ่มมากขึ้นตามนโยบายของภาครัฐ ผ่านการปรับวิถีการผลิต การตลาด และความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะนโยบายนาแปลงใหญ่มีราชการในส่วนกลาง ภาคเอกชน และองค์กรการเกษตร มาร่วมกับการรวมกลุ่มของชาวนา ผ่านการสร้างทีมสนับสนุนอย่างทีมทำการตลาด ทีมลดต้นทุน และทีมบริหารจัดการ

อย่างไรก็ดี การรวมกลุ่มด้วยความจำเป็นดังกล่าวอยู่บนเงื่อนไขที่ต้องบรรลุผลประโยชน์ส่วนบุคคลและกลุ่มที่มีความชัดเจน การปรับตัวสู่การรวมจึงออกมาเป็น “กลุ่มขนาดย่อม” ที่เหมาะสมกับการจัดการทรัพยากรและบริหารองค์การได้ง่ายกว่า ข้อมูลจากกลุ่มชาวนาที่เข้าร่วมระบบแปลงใหญ่ในปี พ.ศ. 2564 ชี้ให้เห็นว่า

“การรวมกลุ่มเป็นแปลงใหญ่ให้ได้เงินจากหลวงต้องตั้งเป็น หจก. ที่มีระเบียบขึ้นตอนยุ่งยากมาก ตั้งแต่การตั้งกรรมการขึ้นมาซึ่งเปลี่ยนแปลงได้ยาก เพราะต้องมีชื่อจดทะเบียนตั้งแต่แรก การมีเหรียญผูกทำบัญชีและทำรายงานประจำปี และต้องมีฝ่ายเลขาฯ ดำเนินการประชุมในแต่ละปี ขึ้นตอนที่ยุ่งยากแบบนี้ ถ้ากลุ่มใหญ่เกินไปเราก็จะทำงานไม่ได้ ขนาดเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ตอนทำบัญชียังต้องจ้างคนมาทำรายงานให้เลย เวลาใครได้รับความช่วยเหลืออะไรจะรู้ตัวทันที ไม่ต้องมาประชุมอะไรกันทีไรรอบ กลุ่มเล็ก ๆ จึงคล่องตัวกว่า”
(กลุ่ม GE 2, กลุ่มระดมความเห็น, 7 พฤษภาคม 2567) (เน้นโดยผู้เขียน)

กลุ่มชาวนาดังกล่าวยังชี้ให้เห็นว่า ในอดีตกลุ่มได้เป็นศูนย์ข่าวชุมชนของกรมการข้าว แต่หลังจากโควิด-19 ระบาด พบว่า มีคนกลับมาทำภาคเกษตรเยอะ และเงินช่วยเหลือจากภาครัฐก็มากขึ้นตามลำดับ ทำให้กลุ่มเห็นว่า ควรพัฒนาจากศูนย์ข่าวไปสู่การเข้าร่วมเป็นนาแปลงใหญ่ ร่วมกับกรมส่งเสริมการเกษตรเลย และผู้นำศูนย์ก็เป็นกำนันอยู่ในพื้นที่ ทำให้การดำเนินการปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มทำได้และมีความต่อเนื่องมากขึ้น (กลุ่ม GE 2, กลุ่มระดมความเห็น, 7 พฤษภาคม 2567)

ความยืดหยุ่นปรับตัวไปสู่กลุ่มขนาดย่อมจึงเกิดจากความจำเป็นในการปรับตัวสู่การรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นในภาคเกษตร และการเปลี่ยนแปลงไปของการจ้างงานในช่วงหลังวิกฤตโควิด-19 เจื่อนไขจากความจำเป็นดังกล่าวนี้สอดคล้องกับงานศึกษาทางวิชาการ ที่มองการรวมกลุ่มว่า เป้าหมายอยู่ที่การควบคุมราคาหรือทดแทนปัจจัยการผลิตที่ต้องพึ่งพิงจากภายนอก (external input) การจัดการทรัพยากรในการผลิต เช่น ที่ดิน น้ำ เป็นต้น และการจัดองค์การในการทำงานร่วมกัน (Galvis, Vargas, and Sicard 2020, 20-24)

ในขณะที่บางกลุ่ม แม้จะมีข้อจำกัดไม่สามารถตั้งศูนย์ ศพก. ได้ เพราะไม่มีที่ดินกลางสำหรับตั้งอาคารการเรียนรู้ แต่เมื่อรับทราบว่ามีงบประมาณจากนโยบายนาแปลงใหญ่เข้ามา ผู้นำของกลุ่ม ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้รวมเครือข่ายทำงานในพื้นที่ที่มีทะเบียนเกษตรกรมาเข้าร่วมกลุ่มแปลงใหญ่ทั้งแปลงใหญ่ข้าว และนาเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้รับแจกจากภาครัฐ 6 ตัน มาขายเป็นกองทุนในการตั้งต้นสำหรับการรวมกลุ่ม เพราะเงินสนับสนุนจากแปลงใหญ่มีจำนวนมากสามารถนำมาซื้อเครื่องจักรใช้ร่วมกันในกลุ่มได้ จึงจำเป็นต้องรีบดำเนินการรวมกลุ่มด้วยการสมาชิกขึ้นต้นได้ 35 คน และรวมที่ทำการเกษตรได้ประมาณกว่า 300 ไร่ (กลุ่ม GA 1, กลุ่มระดมความเห็น, 13 พฤษภาคม 2567)

ด้วยปัญหาความรีบร้อนในการดำเนินนโยบายนาแปลงใหญ่ และความต้องการยอดผลสัมฤทธิ์การรวมกลุ่มของภาครัฐ (Weera Wongsatjachock 2021) ทำให้ชาวนามีความจำเป็นต้องปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อรับความช่วยเหลือจากนโยบายรัฐดังกล่าว และหากไม่เข้าร่วมกับนโยบายนาแปลงใหญ่ ก็จะถูกมองว่าเป็นผู้นำที่ไม่สามารถดึงงบประมาณของรัฐมาซื้อของให้กับชุมชนได้ (ผู้ให้ข้อมูล D6, สัมภาษณ์, 2 มิถุนายน 2567) หากไม่ปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มก็จะเสียผลประโยชน์ที่พึงได้จากรัฐ ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่สมเหตุสมผลในการตัดสินใจ การปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มจึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จากนโยบายดังกล่าว

2.2 การปรับตัวสู่การรวมกลุ่มด้วยยุทธศาสตร์ในการช่วงชิงทรัพยากรและผลประโยชน์จากภาครัฐ

ยุทธศาสตร์สำคัญของความยืดหยุ่นปรับตัวของการรวมกลุ่มชาวนาขนาดย่อม คือ การรวมกลุ่มเพื่อช่วงชิงทรัพยากรและผลประโยชน์จากภาครัฐ เป็นการปรับตัวโดยตรงของชาวนาที่เกิดความไม่แน่นอนของนโยบาย (disturbance) จากการช่วยเหลือแบบให้เงินกับปัจเจกบุคคลแบบจำนำ หรือประกันราคาสินค้าเกษตร เปลี่ยนไปสู่การรวมกลุ่มและให้งบประมาณช่วยต้นทุนการผลิต ส่งผลให้ชาวนาปรับตัวตามความไม่แน่นอนด้วยการรวมกลุ่มในภาคเกษตร เพื่อให้อยู่ในเงื่อนไขของภาครัฐในการได้รับความช่วยเหลือ

จากการเก็บข้อมูลจากผู้นำเกษตรกรพบว่า การรวมกลุ่มของชาวนาไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางการผลิตในปัจจุบัน เพราะในปัจจุบันเป็นการผลิตเพื่อขาย การทำงานจึงเป็นการทำงานภายในครัวเรือน และใช้การจ้างแรงงานมาทำงานในกระบวนการผลิต เมื่อได้สินค้าก็นำไปขาย การรวมกลุ่มมาร่วมผลิตหรือร่วมขายจึงไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวนาในปัจจุบัน (ผู้ให้ข้อมูล D8, สัมภาษณ์, 23 มิถุนายน 2567) หรืออาจเป็นเพราะกลุ่มชาวนาได้เปลี่ยนตัวเองเป็น “ผู้ประกอบการนา” (farming entrepreneur) ไปแล้ว (Dayley and Attachak 2016) การรวมกลุ่มชาวนาจึงต้องไม่ขัดกับผลประโยชน์ที่ชาวนาจะได้รับจากการทำแบบปัจเจก/ครัวเรือน

ส่งผลให้เกิดยุทธศาสตร์กลุ่มขนาดเล็กที่ยังรักษาผลประโยชน์ส่วนบุคคล (self-interest) ของชาวนาเอาไว้ได้

การรวมกลุ่มเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนบุคคลของชาวนาจึงเป็นทางเลือกที่สมเหตุสมผล เพราะได้รับแรงกระตุ้น (incentives) จากงบประมาณภาครัฐในนโยบายนาแปลงใหญ่ และการรวมกลุ่มก็ไม่จำเป็นต้องรวมกลุ่ม “ผลิตและขาย” ตามที่ภาครัฐต้องเป่าไว้ แต่รวมกลุ่มเพื่อ “ร่วมผลิตและลดต้นทุนการผลิต” เท่านั้น ส่วนเรื่องผลผลิตและการขายยังเป็นต่างคนต่างทำอยู่ เพราะ “แยกกันขาย” อาจสร้างความยั่งยืนให้กับกลุ่มมากกว่า “รวมกันขาย” โดยมี 2 กลุ่มชาวนา ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่า

“การรวมกลุ่มกันหลายครั้งมีแต่ปัญหา มากคนก็มากความ ยังมีเรื่องเงินช่วยเหลือเข้ามาเกี่ยวข้อง ยิ่งทำให้ทะเลาะกัน กลุ่มเราเลยเน้นความช่วยเหลือเพราะการรับประโยชน์จากภาครัฐ ส่วนผลผลิตก็ต่างคนต่างทำ ใครขยันทำได้มากก็ได้เงินเยอะ ใครทำได้น้อยก็ขายได้เงินน้อยตาม ถ้าจะให้เอามาขายแล้วเข้ากองกลางจะยิ่งสร้างความไม่เป็นธรรม เพราะบางคนขยันบางคนขี้เกียจ แต่ได้เงินของกลุ่มเท่ากัน แบบนี้ยิ่งทำให้แตกแยกเข้าไปใหญ่” (กลุ่ม GD 1, กลุ่มระดมความเห็น, 3 พฤษภาคม 2567) (เน้นโดยผู้เขียน)

“ทางกลุ่มได้รวมกันแล้วรับเงินช่วยเหลือจากภาครัฐมาสร้างเครื่องหยอดพันธุ์ข้าว รถเพาะกล้า และเครื่องเพาะกล้าสำหรับทำนาโยนร่วมกัน ในการผลิตก็ทำงานร่วมกันได้ แต่เมื่อได้ผลผลิตก็ต่างคนต่างกัน บางคนมีเครือข่ายธุรกิจก็จะมีคนติดต่อมาซื้อ บางคนเปิดเพจเฟซบุ๊กขายออนไลน์ จะแยกกันทำชัดเจน เพราะแต่ละคนมีช่องทางการตลาดไม่เหมือนกัน จะได้ไม่ต้องทะเลาะกันตอนมีเงินหลังขายได้” (กลุ่ม GD 3, กลุ่มระดมความเห็น, 8 พฤษภาคม 2567) (เน้นโดยผู้เขียน)

หากมองในมิติของการหางบประมาณมาเป็นต้นทุน (cost) การบริหารจัดการกลุ่ม การช่วงชิงทรัพยากรดังกล่าวบางกลุ่มสามารถบริหารจัดการทรัพยากรจากการรวมกลุ่มชาวนาด้วยนโยบายนาแปลงใหญ่ และเมื่อตั้งกลุ่มแล้วสามารถรับความช่วยเหลือจากภาครัฐเพื่อเปลี่ยนเป็น “ทุนหมุนเวียนกลุ่ม” เช่น รับเมล็ดพันธุ์จากภาครัฐมาขายให้สมาชิกกลุ่มในราคาพิเศษ (กลุ่ม GB 2, กลุ่มระดมความเห็น, 12 มิถุนายน 2567) หรือ ใช้เช่าเครื่องจักรที่ได้รับซื้อจากงบประมาณนาแปลงใหญ่ ราคาสมาชิกถูกกว่าราคาเช่าทั่วไป (กลุ่ม GD 3, กลุ่มระดมความเห็น, 8 พฤษภาคม 2567) (เน้นโดยผู้เขียน) หรือการขายหุ้นให้กับสมาชิก หุ้นละ 100 บาท (กลุ่ม GC 1, กลุ่มระดมความเห็น, 9 พฤษภาคม 2567) หรือใช้งบประมาณร่วมกับกองทุนกลางพัฒนาหมู่บ้าน (กลุ่ม GD 1, กลุ่มระดมความเห็น, 3 พฤษภาคม 2567) เป็นต้น เพื่อให้กลุ่มมีเงินเพียงพอในการเป็นต้นทุนดำเนินการในกลุ่ม

ยุทธศาสตร์ในการรวมกลุ่มของชาวนาจึงต้องมีความพร้อมในการจัดกลุ่มขนาดย่อมที่หลากหลายอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้ในกลุ่มเดียวกันสามารถตั้งเป็นกลุ่มแบบอื่น เพื่อช่วงชิงทรัพยากรรัฐให้ได้มากกว่าหนึ่งหน่วยงาน เช่น การรวมกลุ่มของเกษตรกร GC 2 ได้จัดตั้งเป็นศพก. เครือข่าย อีกทั้งยังมีบทบาทหน้าที่หลายกลุ่มในเวลาเดียวกัน ได้แก่ หมอдинชุมชน ปุ๋ยชุมชน แปลงใหญ่ข้าว ศูนย์แบ่งปันเมล็ดพันธุ์ และศูนย์เศรษฐกิจพอเพียงตามรอยพ่อ แปลงต้นแบบตามแนวพระราชดำริ (ทำโครงการฯ ให้ตามการเรียกร้องของจังหวัด) มีพื้นที่ทั้งหมด 14

ไร่ ไร่นาสวนผสมสู่ความยั่งยืน ทั้งแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ แหล่งธรรมชาติ มีมรดกให้ลูกหลาน “สระ ปลา นา สวน” เรียกว่า โรงเรียนเกษตรกร และยกระดับท้องเที่ยวเชิงเกษตรด้วยเป็นแหล่งเรียนรู้และเป็นแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น (กลุ่ม GC 2, กลุ่มระดมความเห็น, 9 พฤษภาคม 2567) ณ จุดนี้จึงสะท้อนได้ว่า แม้ชาวนาอาจจะไม่ได้อธิบายปัญหา “กรมาธิปไตย” อย่างเป็นวิชาการ แต่ชาวนารู้ทันหน่วยงานของรัฐว่า “ต่างคนต่างทำ” จึงได้ปรับตัวเป็นกลุ่มขนาดย่อมที่หลากหลายเพื่อรับทรัพยากรจากทุกหน่วยงานได้

ดังนั้น การปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อช่วงชิงทรัพยากรจากภาครัฐผ่านนโยบาย จึงเป็นส่วนสำคัญของชาวนาที่รู้ทันความต้องการของภาครัฐ และรู้ด้วยว่า ภาครัฐไม่ได้ต้องการผลลัพธ์การรวมกลุ่มจริงจัง แต่แค่ต้องการยอด แล้วเอาป้ายของหน่วยงานมาแปะในศูนย์การเรียนรู้เท่านั้น (ผู้ให้ข้อมูล D6, สัมภาษณ์, 2 มิถุนายน 2567) การรวมกลุ่มเป็นชาวนาขนาดย่อมจึงเป็นกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ ที่สามารถปรับพฤติกรรมจากปัจเจกบุคคลมาเป็นกลุ่มเพื่อตอบสนองประมาณจากภาครัฐและการทำงานต่อหน่วยราชการได้

2.3 การปรับตัวสู่การรวมกลุ่ม เพื่อสร้างฐานทางการเมืองท้องถิ่นและการเคลื่อนไหวทางสังคม

แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากรัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา มาสู่รัฐบาลหลังการเลือกตั้งปี พ.ศ. 2566 จนได้แกนนำจัดตั้งรัฐบาลใหม่เป็นพรรคเพื่อไทย แต่พบว่าแนวนโยบายในการดำเนินการเรื่องการรวมกลุ่มนาแปลงใหญ่ และ ศพก. ยังอยู่ในทิศทางเดิม คืองบประมาณส่งเสริมการรวมกลุ่มและการช่วยเหลือต้นทุนการผลิต ทำให้การรวมกลุ่มชาวนายังดำเนินต่อไปได้ ซึ่งอาจเป็นผลมาจากรัฐบาลพรรคเพื่อไทยยังกังวลกับการใช้นโยบายทางการเงินในการแทรกแซงราคาผลผลิตแบบในอดีต เช่น นโยบายจำนำข้าว เป็นต้น ส่งผลให้กระทรวงเกษตรไม่ได้เปลี่ยนนโยบาย และยังสนับสนุนการรวมกลุ่มอยู่ (ผู้ให้ข้อมูล A2, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2567) การดำเนินการรวมกลุ่มของชาวนาจึงยังสามารถใช้เครือข่ายทางการเมืองระดับพื้นที่ในการต่อรองทรัพยากรได้ แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล

ส่งผลให้เกิดอีกลักษณะหนึ่งของความยืดหยุ่นปรับตัวต่อการรวมกลุ่มขนาดย่อม เป็นการรวมกลุ่มอย่าง “ไม่เป็นทางการ” เพื่อตอบสนองความสัมพันธ์ทางการเมือง “อย่างเป็นทางการ” อย่างการเมืองท้องถิ่น (ทั้งฝ่ายบริหารและนิติบัญญัติท้องถิ่น) และท้องที่ (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) อันเนื่องมาจากการตอบสนองนโยบายนาแปลงใหญ่และการตั้ง ศพก. ต้องอาศัยผู้นำและกรรมการศูนย์ที่มีความตื่นตัวทางการเมือง และรับรู้ข่าวสารเรื่องความช่วยเหลือจากภาครัฐผ่านกลุ่มชาวนา ซึ่งโดยสภาพทางการเมืองแล้ว บุคคลที่มีตำแหน่งทางการเมืองในท้องถิ่นและท้องที่จะรับรู้ข้อมูลเรื่องความช่วยเหลือจากภาครัฐก่อนกลุ่มอื่น การนำนโยบายนาแปลงใหญ่และงบประมาณช่วยเหลือผ่านกลุ่มที่จัดตั้งเป็นนิติบุคคล จึงอยู่ในทิศทางเดียวกับที่กลุ่มบุคคลที่มีตำแหน่งทางการเมืองจะใช้ฐานทางทรัพยากรจากนโยบายมาสร้างเครือข่ายทางการเมืองระดับพื้นที่

การทำงานของกลุ่มจำเป็นต้องมียุทธศาสตร์ “การสร้างเครือข่าย” กับหน่วยงานของรัฐทั้งส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น เช่น กลุ่มชาวนาได้รับความช่วยเหลือจากองค์การบริหารส่วนตำบล ในเรื่องของการขุดสระและบ่อน้ำสำหรับการทำการเกษตร ทำให้การรวมกลุ่มได้รับการอำนวยความสะดวกในการทำงานมากขึ้น (กลุ่ม GE 2, กลุ่มระดมความเห็น, 7 พฤษภาคม 2567) เป็นต้น ซึ่งทางหน่วยงานของรัฐในส่วนภูมิภาคต้องการ “จำนวน” ผู้เข้าร่วมโครงการรัฐให้ตอบสนอง

เป้าหมายเพื่อนำไปรายงานส่วนกลาง และหน่วยงานระดับท้องถิ่นก็ต้องการ “คะแนน” จากประชาชนในการเลือกตั้ง จึงต้องแสวงหาความช่วยเหลือหรืองบประมาณรัฐมาสนับสนุนกลุ่มชาวนา

การปรับตัวของชาวนากลุ่มนี้จึงได้อาศัยตำแหน่งหน้าที่ทางการเมืองเข้ามาร่วมสนับสนุนการรวมกลุ่มชาวนาขนาดย่อม เพื่อเปิดช่องทางในการเข้าถึงผลประโยชน์ของภาครัฐผ่านนโยบายนาแปลงใหญ่ โดยกลุ่มระดมความเห็นได้นำเสนอข้อมูลที่น่าสนใจว่า

“การรวมกลุ่มเกษตรกร หรือตั้งศูนย์การเรียนรู้ทางการเกษตร ต้องอาศัยปัจจัยสำคัญคือผู้นำ การรวมกลุ่มจึงเกิดขึ้นจากผู้นำที่มีตำแหน่งหรือมีหัวโขน สามารถเรียกคนเข้ามาร่วมกลุ่ม ดำเนินการประชุม และทำให้คนทำงานร่วมกันได้ เพราะเครือข่ายทำงานการเมือง คือเครือข่ายที่ช่วยทำงานในหลาย ๆ เรื่อง ย่อมสามารถนำมาช่วยทำงานในแปลงใหญ่ได้เช่นกัน”
(กลุ่ม GD 1, กลุ่มระดมความเห็น, 3 พฤษภาคม 2567) (เน้นโดยผู้เขียน)

จากข้อความข้างต้นพบว่า ผู้นำทางการเมืองและเครือข่ายทางการเมืองเป็นแนวทางในการประสานงานร่วมกันในการรวมกลุ่มชาวนาให้มีความต่อเนื่อง และเข้าถึงทรัพยากรของภาครัฐได้ และคนที่มีความรู้ทางการสามารถเชื่อมโยงกับระบบราชการในการทำงานได้ และการตั้งกลุ่มต้องอาศัยเครือข่ายที่ยั่งยืน ส่งผลให้นโยบายแปลงใหญ่เข้ามาหากกลุ่มชาวนาที่เคยทำวิสาหกิจชุมชน หรือกลุ่มอาชีพที่ประสบความสำเร็จและเคยได้รางวัลมาก่อน แล้วเปลี่ยนกลุ่มให้เป็นนิติบุคคลนาแปลงใหญ่และศูนย์การเรียนรู้ ศพก. แทน ซึ่ง “พอคนมีตำแหน่ง ก็สามารถเข้าถึงการประกวดรางวัลต่าง ๆ ทำให้กลุ่มได้รับรางวัลจากส่วนราชการหลายแห่ง จนราชการจะทำนโยบายอะไร ก็ต้องมาหากกลุ่มตน เพราะมีรางวัลรับรอง” (กลุ่ม GD 2, กลุ่มระดมความเห็น, 3 พฤษภาคม 2567)

นอกจากนี้ การรวมกลุ่มชาวนาไม่สามารถเริ่มต้นใหม่จากศูนย์ได้ แต่ต้องอาศัยกลุ่มที่เคยทำงานการเมือง หรือเคยทำงานร่วมกันระดับพื้นที่มาก่อน จึงสามารถที่จะมารวมกลุ่มเป็นกลุ่มแปลงใหญ่ทำงานร่วมกันได้ บางกลุ่มเป็นเครือข่ายจากการเป็นเครือข่าย แต่กลุ่มที่ทำงานร่วมกันได้มักมาจากเครือข่ายการเมืองที่ทำงานร่วมกับราชการมาตลอด เช่น กลุ่มเคยช่วยราชการจัดงานระดับอำเภอ หรือเคยส่งชาวบ้านให้ร่วมกิจกรรมกับหน่วยราชการในพื้นที่ หรือกลุ่มเคยร่วมใช้งบประมาณท้องถิ่นสนับสนุนให้อำเภอจัดงานเทศกาลต่าง ๆ เป็นต้น (กลุ่ม GD 2, กลุ่มระดมความเห็น, 24 สิงหาคม 2567)

ประเด็นเรื่องฐานทางการเมืองกับการสร้างการรวมกลุ่มชาวนา สอดคล้องกับการเก็บข้อมูลพบว่า ทั้งหมด 15 กลุ่ม ที่เก็บข้อมูลด้วยการทำกลุ่มระดมความเห็น ทุกกลุ่มมีกรรมการอย่างน้อย 1 คน ที่มีตำแหน่งหน้าที่ทางการเมืองท้องถิ่นหรือท้องที่ บางกลุ่มใช้คณะกรรมการอำนวยการ และคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นสมาชิกชุดเดียว หรือมีสมาชิกเป็นส่วนหนึ่งกับกรรมการนาแปลงใหญ่

การปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มไม่ใช่เพื่อวางฐานทางการเมืองในการทำงานร่วมกันเพียงอย่างเดียว แต่เป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางสังคมระดับพื้นที่เพื่อต่อรองกับหน่วยราชการด้วย เพราะ “ผู้นำกลุ่มชาวนาที่มีตำแหน่งรู้ว่า ระบบราชการต้องการมวลชน สำหรับการทำกิจกรรมกับภาครัฐ เช่น ทำประชาคม จัดประชาพิจารณ์ หรือเกณฑ์คนเข้าร่วมกิจกรรมกับราชการ ใคร

“คนในพื้นที่ได้ก็จะทำงานกับราชการได้ง่ายและต่อเนื่อง งบประมาณอะไรลงมาก็จะรู้ได้ก่อน”
(ผู้ให้ข้อมูล E2, สัมภาษณ์, 5 สิงหาคม 2567) (เน้นโดยผู้เขียน)

ด้วยเหตุนี้ การรวมกลุ่มชาวนาขนาดย่อมด้วยฐานทางการเมืองจึงไม่ใช่แค่เสริมอำนาจในทางเศรษฐกิจหรือสังคมเท่านั้น แต่เป็นการเสริมอำนาจในทาง “การเมือง” เพื่อต่อรองกับระบบราชการและการใช้นโยบายของภาครัฐ หากราชการอยากประสบความสำเร็จ มีกลุ่มเกิดขึ้นและมีสมาชิกให้ถึงเป้าหมาย ก็ต้องฟังกับแกนนำชาวนาที่มีตำแหน่งทางการเมืองเหล่านี้ในการช่วย “จัดตั้ง” กลุ่มขึ้นมาตอบสนองต่อนโยบายนาแปลงใหญ่และ ศพก.

ดังนั้น ความยืดหยุ่นปรับตัวของชาวนาไปสู่การรวมกลุ่มขนาดย่อม จึงมีมิติของการรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการเมืองกับระบบราชการ ที่ส่วนหนึ่ง คือ การเข้าถึงทรัพยากรของรัฐผ่านนโยบายนาแปลงใหญ่ แต่อีกส่วนหนึ่ง คือ การสร้างเครือข่ายอำนาจระดับพื้นที่ที่ระบบราชการส่วนภูมิภาคต้องอาศัยความร่วมมือและฟังระหว่างกัน การรวมกลุ่มชาวนาจึงเป็นยุทธศาสตร์ของผู้นำชุมชนในการสร้างสมดุลทางอำนาจกับระบบราชการ

บทสรุป

บทความวิจัยฉบับนี้อธิบายการปรับตัวของชาวนาในลักษณะของการรวมกลุ่ม จากนโยบายนาแปลงใหญ่และการตั้งศูนย์ ศพก. บนข้อถกเถียงที่ว่า การปรับตัวดังกล่าวไม่ได้นำไปสู่การรวมกลุ่มชาวนาขนาดใหญ่แบบที่ภาครัฐต้องการ แต่เกิดความยืดหยุ่นปรับตัวไปสู่ “ชาวนาขนาดย่อม” ที่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของกลุ่ม และตอบสนองผลประโยชน์ส่วนบุคคลได้ดีกว่า อันเนื่องมาจากปัญหาของนโยบายของรัฐในด้านของความต้องการยอดตัวเลขผลสัมฤทธิ์ การรวมกลุ่มที่รวดเร็วเกินไปจนฝ่ายปฏิบัติทำงานไม่ทัน ความไม่สมดุลของงบประมาณนาแปลงใหญ่และ ศพก. มีการใช้งบประมาณที่เพียงซื้อครุภัณฑ์ที่ไม่สามารถใช้งานอย่างต่อเนื่อง การไม่สามารถรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการเมืองตลาด และปัญหาการมาธิปไตยในของส่วนราชการที่ขาดการประสานงานในการรวมกลุ่ม

จากปัญหาดังกล่าวจึงนำไปสู่การปรับตัวของกลุ่มชาวนาขนาดย่อมในหลายทิศทาง ไม่ว่าจะเป็นการปรับตัวสู่การรวมกลุ่มขนาดย่อมด้วย “ความจำเป็น” ทางวิถีการผลิต การตลาด และสังคม การปรับตัวสู่การรวมกลุ่มด้วยยุทธศาสตร์ในการช่วงชิงทรัพยากรและผลประโยชน์จากภาครัฐ และการปรับตัวสู่การรวมกลุ่มเพื่อสร้างฐานทางการเมืองท้องถิ่น และการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยการปรับตัวทั้งสามแนวทางเป็นการเมืองและยุทธศาสตร์ของชาวนา ในการตอบสนองต่อนโยบายรัฐในทิศทางที่ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับเป้าหมายของรัฐเสมอไป แต่ต้องสอดคล้องกับเป้าหมายของกลุ่มชาวนา ซึ่งก็คือ การบรรลุผลประโยชน์ของกลุ่มและส่วนบุคคล

การปรับตัวไปสู่การรวมกลุ่มชาวนาขนาดย่อมจึงเป็นผลลัพธ์ที่ไม่ได้ตั้งใจของนโยบายนาแปลงใหญ่และการจัดตั้ง ศพก. เพราะกลุ่มขนาดย่อมมีความยืดหยุ่นในการปรับตัว การดำเนินงาน และการวางยุทธศาสตร์เพื่อช่วงชิงทรัพยากรของรัฐได้เหมาะสมมากกว่า และการรวมกลุ่มขนาดย่อมของชาวนาได้กลายมาเป็นสถาบันที่ไม่เป็นทางการในการขับเคลื่อนกระบวนการทางสังคมและการเมือง หากได้รับการสนับสนุนหรือผลักดันให้เหมาะสมกันแต่ละพื้นที่ จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มขนาดย่อมสำหรับการเป็นทางออกของปัญหาภาคเกษตรของไทย

แม้ว่าผลการศึกษานี้อาจจะทำให้เห็นปัญหาของการใช้งบประมาณรัฐในการสนับสนุนการ

รวมกลุ่มชาวนา แต่งงานวิจัยฉบับนี้ชี้ให้เห็นปัญหาดังกล่าว เพราะยังมีความเชื่อว่า “การรวมกลุ่ม” คือ แนวทางสำคัญในการสร้างความยืดหยุ่นปรับตัวของชาวนาในอนาคตได้ โดยไม่ต้องกลับไปพึ่งพิงความช่วยเหลือรายบุคคลแบบในอดีต แต่การใช้งบประมาณและนโยบายในการรวมกลุ่ม อาจต้องมีการปรับปรุงหรืออุดหนุนให้ เพื่อสนับสนุนการรวมกลุ่มของชาวนาให้มีความยั่งยืนและคุ้มค่าในการดำเนินนโยบายต่อไป

References

- Adis Isarangkun Na Ayutthaya, Parinyarat Liangcharoen, Kasinee Tharisang, Kanchana Yasen, and Tipawan Kaewmeesri. 2023. “Nayobai Kaset Phuea Rongrap BCG” [Agricultural Policies for BCG]. Bangkok: Thailand Development Research Institute. (in Thai)
- Agricultural Productivity Efficiency Increasing Learning Center. 2024. “Banchi Sun Khruetakhai Khong Sophoko Pracham Pi Ngoppraman 2567” [The 2024 Center Balance Sheet Report of APEILC]. Accessed September 10, 2024. <https://alc.doe.go.th/?p=8006>. (in Thai)
- Anan Ganjanapan. 2001. “Miti Chumchon: Withi Khit Thongthin Wa Duai Sitthi Amnat Lae Kan Chatkan Sapphayakon” [Community Dimension: Local Thought of Rights, Power, and Resource Distribution]. Bangkok: Thailand Research Fund (TRF). (in Thai)
- Banfield, Edward C. 1958. *The Moral Basis of a Backward Society*. Glencoe, IL: Free Press.
- Burrell, Gibson. 2020. “W(h)ither the Peasantry in the Work of the Academy?” *Academy of Management Discoveries* 6 (2): 170–171. <https://doi.org/10.5465/amd.2019.0063>
- Carpenter, Steve, Brian Walker, J. Marty Anderies, and Nick Abel. 2001. “From Metaphor to Measurement: Resilience of What to What?” *Ecosystems* 4 (8): 765–781. <https://doi.org/10.1007/s10021-001-0045-9>
- Chatthip Nartsupha, Sangsit Piriyaangsan, Christopher John Baker, Yos Santasombat, Suvit Theerasasawat, Sangop Songmuang, Porphan Uyyanon, and Seree Leelalai. 2003. “Setthakit Chumchon Muban Thai” [Thai Community-Village Economy]. Bangkok: Thailand Research Fund (TRF). (in Thai)
- Creswell, John W. 2007. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Approaches*. 2nd ed. London: Sage Publications.
- Cunha, Miguel Pina e, Stewart Clegg, Elena Antonacopoulou, Jane Lè, Jorge F. Marques, and António Caetano. 2023. “The Paradox of the Peasantry in Management and Organization Studies.” *International Journal of Organizational Analysis* 31 (5): 1802–1813. <https://doi.org/10.1108/IJOA-08-2021-2921>
- Dayley, Robert, and Attachak Sattayanurak. 2016. “Thailand’s Last Peasant.” *Journal of Asian Studies* 75 (1): 42–65. <https://doi.org/10.1017/S0022463415000478>
- Department of Agricultural Extension. 2024. “Rabop Songsoem Kan Kaset Baep Plaeng Yai” [Large-scale Farming Supporting System]. Accessed March 3, 2025. <https://co-farm.doe.go.th/graph/Dashboard1dsb.php>. (in Thai)
- Edelman, Marc. 2024. *Peasant Politics of the Twenty-First Century: Transnational Social Movement and Agrarian Change*. Ithaca and London: Cornell University

- Press. <https://doi.org/10.7591/cornell/9781501773440.001.0001>
- Friedmann, Harriet. 2006. “Focusing on Agriculture: A Comment on Henry Bernstein’s ‘Is There an Agrarian Question in the 21st Century?’” *Canadian Journal of Development Studies* 27 (4): 461–465.
<https://doi.org/10.1080/02255189.2006.9669167>
- Friedmann, Harriet. 2019. “The Awkward Class: A Foundation for Peasant Studies.” *Journal of Peasant Studies* 46 (5): 1096–1105.
<https://doi.org/10.1080/03066150.2019.1608684>
- Galvis, Camilo Andrés Ardila, Cindy Alexandra Córdoba Vargas, and Tomás Enrique León Sicard. 2020. “Resilience and Peasant Economy: A Case Study in the Colombian Andes.” *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural* (30): 19–44.
- Guest, Greg, Arwen Bunce, and Laura Johnson. 2006. “How Many Interviews Are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability.” *Field Methods* 18 (1): 59–82.
<https://doi.org/10.1177/1525822X05279903>
- Halperin, Sandra, and Oliver Heath. 2012. *Political Research: Methods and Practical Skills*. Oxford: Oxford University Press.
- Humbert, Clemence, and Jonathan Joseph. 2019. “Introduction: The Politics of Resilience: Problematizing Current Approaches.” *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 7 (3): 215–223. <https://doi.org/10.1080/21693293.2019.1613738>
- Karani, Irene, and Nyachomba Kariuki. 2017. “Using Participatory Approaches in Measuring Resilience and Development in Isiolo County, Kenya.” In *Evaluating Climate Change Action for Sustainable Development*, edited by Juha I. Uitto, Jyotsna Puri, and Rob D. van den Berg, 271–287. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43702-6_15
- Ministry of Agriculture and Cooperatives. 2016. “Kan Songsoem Kan Kaset Baep Plaeng Yai” [Supporting Large-Scale Farming Approach]. Accessed September 9, 2024. https://bangkok.doae.go.th/talingchan/?page_id=549. (in Thai)
- Nipon Puapongsakorn, Apiwat Ratanawaraha, Ittiphong Mahathanethet, Attachai Jintavej, Siriporn Kiritikarnkul, Kanpitcha Boonsiri, Nipa Srianan, Kampol Pantakua, Nattida Wiwatwicha, and Chawanrat Buranakit. 2022. “Anakhot Chao Na Chao Suan Rai Lek” [Future of Small Farmers]. Bangkok: National Research Council of Thailand. (in Thai)
- Olson, Mancur. 1971. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ploeg, Jan Douwe van der. 2018. *The New Peasantries: Rural Development in Times of Globalization*. 2nd ed. London: Routledge.
- Ploeg, Jan Douwe van der. 2021. “The Political Economy of Agroecology.” *Journal of Peasant Studies* 48 (2): 274–297. <https://doi.org/10.1080/03066150.2020.1725489>
- Popkin, Samuel L. 1979. *The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam*. Berkeley: University of California Press.
<https://doi.org/10.1525/9780520341623>
- Prasanna, Lakshmi. 2011. “Farm Size and Productivity: Understanding the Strengths of

- Smallholders and Improving Their Livelihoods.” *Economic and Political Weekly* 46 (26): 5–11.
- Santiago-Vera, Teresita, Cristian Jara, and Eduardo Cartes. 2021. “Re-conceptualizing and Decolonizing Resilience from a Peasant Perspective.” *Agroecology and Sustainable Food Systems* 45 (10): 1422–1440. <https://doi.org/10.1080/21683565.2021.1952362>
- Thonglor Khwanthong, Boonsong Matkhao, Boonkong Suwanphet, Anon Ngiewlai, Roem Churat, Sutthas Wantieng, Nongyao Worarit, and Miew Jongsadapklang. 2018. “Kan Phatthana Rupbaep Kan Ruam Klum Khong Chang Chaona Nai Phuentshi Phak Isan Ton Klang” [A Study on the Development of Group Models for Farmer Artisans in the Central Northeastern Region of Thailand]. Bangkok: Thailand Research Fund. (in Thai)
- Walker, Brian, Lance H. Gunderson, Ann Kinzig, Carl Folke, Steve Carpenter, and Luis Lebel. 2006. “A Handful of Heuristics and Some Propositions for Understanding Resilience in Social-Ecological Systems.” *Ecology and Society* 11 (1): Article 13. <https://doi.org/10.5751/ES-01530-110113>
- Weera Wongsatjachock. 2021. “Relationships of Large-scale Farming Scheme and Political Regime from 2014–2018: A Case Study of Large-scale Farming in the Eastern Region, Thailand.” *Journal of Political Science and Public Administration* 12 (2): 1–22. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/polscicmujournal/article/view/200855> (in Thai)